

| ૪૫ આગમ અને એળો ટુંકમાં પરિચય |

- ૧) શ્રી આચારાંગ સૂત્ર :- આ સૂત્રમાં સાધુ તથા શાવકોના ઉત્તમ આચારોનું સુંદર વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. આના બે શ્રુતસ્કર્ષ છે. અને કુલ ૨૫ અધ્યયનો છે. અને આ આગમની અંદર દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ અને ચરણકરણાનુયોગ આ ચાર અનુયોગમાં આ આગમસૂત્રમાં ચરણકરણાનુયોગ મુખ્યત્વાનું યોગ આપેલ છે. હાલ ઉપલબ્ધ ૨૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણાનું આ આગમ છે. તથા બે ચૂલિકા છે.
- ૨) શ્રી સુયગડાંગ સૂત્ર :- શ્રી સુત્રકૃતાંગ આ આગમનું બીજુ નામ છે. બે શ્રુતસ્કર્ષમાં કુલ ૨૩ અધ્યયનો છે. આ આગમમાં ૧૮૦ કિયાવાદી, ૮૪ અકિયાવાદી, ૯૭ અજાનવાદી અને દ્રવ્યાનુયોગ આ આગમ નો મુખ્ય વિષય છે. હાલ લગભગ ૨૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણમાં આગમ ઉપલબ્ધ છે.
- ૩) શ્રી દાણાંગ સૂત્ર :- આ સૂત્રમાં મુખ્ય ગણિતાનુયોગ થી લઈ ચારે યોગની વાતો આવે છે. અને અંકની સંખ્યાથી શુરૂ થતું આ સૂત્ર છે. એક થી લઈને દસ સુધી ના અંકમાં કેટલી વસ્તુ છે. તે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. અને લગભગ ૭૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણમાં આ આગમ ઉપલબ્ધ છે.
- ૪) શ્રી સમવાયાંગ સૂત્ર :- આ સૂત્ર દાણાંગસૂત્ર (પદ્ધતિ) જેમ સગ્રહ ગ્રન્થ છે. ૧ થી ૧૦૦ સુધીની કઈ-કઈ વસ્તુઓ છે તે કહેલ છે. ૧૦૦ પછી દોદસો, ૨૦૦-૩૦૦-૪૦૦-૫૦૦ અને ૨૦૦૦ થી લઈને કોડા-કોડી ક્યાં-ક્યાં પદ્ધાર્થો છે તે ખતાયો છે. હાલ આ આગમ ગ્રન્થ લગભગ ૧૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ છે.
- ૫) શ્રી વ્યાખ્યા પ્રશ્નસી સૂત્ર :- (ભગવતી સૂત્ર) આગમોમાં સૌથી મોટું પ્રમાણ આનું છે. આમાં ૪૧ શતકો છે. ૪૧ શતકો નામે પેટા વિભાગ છે. તેમાં ૧૬૨૫ ઉદ્દેશા છે. આ આગમ ગ્રન્થોમાં ભગવાન શ્રી ગોતમસ્વામી આદિ પ્રશ્ન કરે છે. અને પૂજ્ય ભગવાન પોતાના મુખે એનો ઉત્તર આપે છે. એવી પ્રશ્નોત્તર નો સંકલના વડે આ ગ્રન્થની રચના થયેલી છે. ચારે અનુયોગો ની વાતો આ આગમના જુદા-જુદા શતકોમાં આવે છે. ટૂંકમાં કહેવું હોય તો આ કાળે શ્રી ભગવતી સૂત્ર રત્નોનો ખજનો છે. હાલમાં આ આગમ ૧૫૦૦ થી ઉપર ૨૫૦૦ પ્રમાણ માં ઉપલબ્ધ છે.
- ૬) શાતાધર્મ કથાંગ સૂત્ર :- આ આગમ સૂત્ર ધર્મકથાનુયોગમાં છે. પહેલા આ મા સાડા ત્રણ કરોડ કથા હતી. હાલ ઓગણીસ કથાઓ છે. તેનું પ્રમાણ છલ હજાર ૨૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે.
- ૭) શ્રી ઉપાસક દશાંગ સૂત્ર :- આ મા બાર વર્તો નું વર્ણન આવે છે. અને દસ મહાશ્રાવકોના જીવન ચરિત્રાની આગમ મુખ્યત્વાનુયોગમાં છે. અને ચરણ-કરણાનુયોગ પણ રહેલું છે. ૮૦૦ થી ઉપર ૨૫૦૦ પ્રમાણ આ આગમ નું ગ્રન્થ હાલ ઉપલબ્ધ છે.
- ૮) શ્રી અંતગડ દશાંગ સૂત્ર :- આ સૂત્ર મુખ્યત્વાનુયોગમાં રચાયો છે. આ આગમ ગ્રન્થમાં તદ્ભબ, મોક્ષગામી એવા ઉત્તમ જીવોના ટૂંકા-ટૂંકા ચરિત્રો આપવામાં આવ્યા છે. જેવા કે અંધક વૃષણી, ધારણીના ગૌતમ આદિ દસ પુત્રો, બીજા અક્ષોભકુ માર વગેરે આઠ કુ મારો, દેવકીજીના છ પુત્રો તથા આઠમું ગજસુકુ માર જાલી મયાલી વિગેરે યાદવકુ મારો, કૃષણ વાસુદેવ, તુકિમણી આદિ આઠ પદ્મરાણીઓ વિગેરે ના જીવન ચરિત્રો છે. આ આગમ ગ્રન્થ ૮૦૦ શ્લોક પ્રમાણ માં હાલ ઉપલબ્ધ છે.
- ૯) શ્રી અનુત્તરોવવાઈ દશાંગ સૂત્ર :- આ આગમ ગ્રન્થ ધર્મકથાનુયોગમાં છે. જે જીવો ચારિત્ર ની આરાધના કરી અનુત્તર વિમાન માં ગયા ત્યાંથી ચ્યાવીને આવતા ભવે સિદ્ધી પદ પામરો. એ બાબત તેમના જીવન ચરિત્રો છે. જેમ કે શ્રેષ્ઠિક રાજના અભયકુ માર આદિ દસપુત્રો. અને દીર્ઘસેન આદિ તેર પુત્રો તથા કંકદી નગરના ધ્રમા અણગાર વગેરે ના જીવન ચરિત્રો છે. આ આગમ ગ્રન્થ ૨૦૦ શ્લોક પ્રમાણ જેટલું છે.
- ૧૦) શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્ર :- આ સૂત્રમાં ચરણ-કરણાનુયોગમાં વિષય મુખ્યત્વાનું વિષય આપે છે. આ આગમમાં દોવો-વિદ્યાધરો, સાધુ-સાધી, શાવકો વિગેરે ધણાયે પૂછેલા પ્રશ્નો ઉત્તરો પ્રબુએ કેવા આપ્યા એનું વર્ણન છે. તેમ શ્રી નંદી સૂત્રમાં કહ્યું છે. હાલ તો આશ્રવક્રાર-સંવરક્રાર વિગેરે નું વર્ણન આ ગ્રન્થમાં છે. તેના હાલ ૨૦૦ શ્લોક પ્રમાણ માં વિદ્યમાન છે.
- ૧૧) શ્રી વિપાક સૂત્ર અંગ સૂત્ર :- આ અંગમાં બે શ્રુતસ્કર્ષ છે. પહેલા શ્રુતસ્કર્ષ નું નામ દુઃખવિપાક અને બીજા નું નામ સુખવિપાક છે. પહેલા માં દસ પાપી જીવોના ચરિત્રો છે. જ્યારે બીજા માં દસ ધર્મી જીવોના દિશાનો છે. આ આગમ હાલ ૧૨૦૦ શ્લોક પ્રમાણ માં વિદ્યમાન છે.

બાર ઉપાંગ

- ૧) શ્રી ઉવાઈ સૂત્ર :- આ આગમ આચારાંગ સૂત્ર નું ઉપાંગ છે. આ માં ચંપાનગરી નું વર્ણન બાર પ્રકાર ના તપ નો વિસ્તાર કોણિક નું સામૈયું, અમ્બડ, પરિવ્રાજક ના સાતસો શિષ્યો ની વાત છે. આ સૂત્ર ૧૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણનું છે.
- ૨) શ્રી રાયપસેણી સૂત્ર :- આ આગમ સૂયગાંગ સૂત્ર નું ઉપાંગ છે. આમા પ્રેદેશી રાજ નો અધિકાર, સ્વર્યાભ દેવ ક્રારા જિન પ્રતિમાની પૂજા વિગેરે ના વર્ણનો છે. આ આગમ સૂત્ર લગભગ ૨૦૦૦ થી વધારે શ્લોક પ્રમાણ માં મળે છે.
- ૩) શ્રી જીવાભિગમ સૂત્ર :- આ ઠાણાંગ સૂત્ર નું ઉપાંગ છે. જીવ અને અજીવ સમ્બંધી જ્ઞાન આમાં છે. તે સિવાય જંબુદ્ધીપ તેની જગતી વિગેરે ના વર્ણનો છે. તથા વિજય દેવ કરેલી પૂજા ની સહવિસ્તાર વિધિ ખતાવેલ છે. હાલમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા ચાર પ્રકરણ ક્ષેત્ર-સમાજ વિગેરે જીવાભિગમ અને પત્રાવણા સૂત્રમાં કહેલ પદાર્થ ઉપર થી રચવામા આવેલ છે. આ આગમ સૂત્ર ૪૭૦૦ શ્લોક પ્રમાણ નો હાલ મળી આવે છે.
- ૪) શ્રી પત્રવણા સૂત્ર :- આ આગમ ગ્રન્થ સમવાયાંગ સૂત્ર નું ઉપાંગ છે. આની અંદર ઉદ્દેશ્યનું વર્ણન કરવામા આવ્યું છે. લગભગ ૮૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણનું આ સૂત્ર છે.
- ૫) શ્રી સ્વર્ય પ્રજ્ઞાસ્તિ સૂત્ર (૬) શ્રી ચંદ્ર પ્રજ્ઞાસ્તિ સૂત્ર :- આ બને આગમો ગણિતાનું યોગમાં છે. ચૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ વિગેરે ની ગતિ, એનાથી થતા દિનમાન, ઋતુઓ અયનો વિગેરે વર્ણન છે. હાલ બને આગમો ૨૨૦૦ - ૨૨૦૦ શ્લોક પ્રમાણ માં ઉપલબ્ધ છે.
- ૬) શ્રી જંબુદ્ધીપ પત્રતિ સૂત્ર :- આ આગમપણ મુખ્ય ગણિતાનું યોગ નું છે. એના નામ પ્રમાણે જમ્બુદ્ધીપના પદાર્થોને વિસ્તાર થી કહ્યા છે. અને છ આરા નું સ્વરૂપ વિગેરે અનેક બાધ્યતાઓ આની અંદર આવે છે. આ આગમ લગભગ ૪૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણ નું હાલ ઉપલબ્ધ છે.
- ૭) શ્રી નિરયાવલી સૂત્ર (૬) શ્રી કલ્પવર્તસંગ સૂત્ર
- ૮) શ્રી પુષ્ટિયા ઉપાંગ સૂત્ર (૧) શ્રી વહિદશા ઉપાંગ સૂત્ર :- આ નિરયાવલી સૂત્રમાં હાર અને હાથી ના કારણે નાના અને દોહીત્ર નું થયેલું યુદ્ધ, તેમા શેણિક રાજ ના દસ પુત્ર હુણાયા, તે પુત્રો નો નરક ગમન થયું વિગેરે વર્ણન છે. આ યુદ્ધને અવસર્પિણી કાલ નું ભયંકર યુદ્ધ ઘણાયું છે.
- ૯) શ્રી કલ્પવર્તસંક સૂત્ર :- આ આગમ ગ્રન્થમાં શેણિક પુત્ર કાલકુમાર વિગેરે દસ ભાઈઓ ના દસ પુત્રો, પદ્મકુમાર વિગેરે નું જીવન ચરિત્ર આપવામાં આવ્યું છે.
- ૧૦) શ્રી પુષ્ટિયા ઉપાંગ સૂત્ર :- આમાં દસ અધ્યયનો છે. તેમા ચંદ્ર, શુક, સુર્ય, ખણુપુત્રિકાદેવી, પૂર્ણાભદ્ર, મહિભદ્ર, દત્ત, શિલ, જલ, અણાદ્યના અધિકારો છે.

શ્રી પુષ્ટિયુલીયા ઉપાંગ :- આમા શ્રી દેવી આદિ ૧૦ દેવીયોના પૂર્વભવનો વર્ણન

શ્રી વહિદશા ઉપાંગ સૂત્ર :- આ આગમ સૂત્રમાં યાદવ વંશ ના રાજ અંધકવૃષ્ણિ, તેમના સમુદ્ર આદિ દસ પુત્રો, દશમાં પુત્ર વાસુદેવ, તેમના પુત્ર બળભદ્રજી તેમના નિષદ્ધકુમાર આદિ બાર કથાઓ આવેલી છે. છેદ્ધા પાચ ઉપાંગ આગમો ને નિરયાવલી પંચક પણ કહેવાય છે.

દશ પયન્ના સૂત્ર

શ્રી ચંડિસરણ પયન્ના સૂત્ર :- આ પયન્ના માં અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને ગર્છધર્મ આચારના સ્વરૂપ નું વર્ણન પૂર્વક ચારે નું શરણ સ્વીકારવામા આવ્યું છે.

આઉર પચ્ચખાણા સૂત્ર :- આ આગમ અંતિમ આરાધનાનો અને મરણ સુધારવા માટે નો મુખ્ય વિષય વિષય છે.

ભત્ત પરિના સૂત્ર :- આ પયન્નામાં (૧) પંડિત મરણના ત્રણ પ્રકાર (૨) ઈંગિની લક્ત પરિના, પાદપોપગમન વિગેરે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

શ્રી સંથારણ પયન્ના સૂત્ર :- આ પયન્ના ના નામ પ્રમાણે સંથારા ના મહિમાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ ચાર પયન્ના ભણવાનો અધિકાર આવકોને પણ છે.

તંકુલવિદ્યાલિય પયન્ના સૂત્ર :- આ પયન્ના ને પૂર્વાચાર્યો, વૈરાગ્ય રસ નો સમુદ્ર એવા નામ થી ઓળખાવે છે. ૧૦૦ વરસમાં જીવત્મા ખાન-પાન કેટલું કરે તેની પણ વિગત આપવામા આવી છે. ધર્મની આરાધના ૪ માનવ ભવ ની સક્ષળતા છે. વિગેરે ધર્ણી વાતો વડે આ વૈરાગ્યભય ગ્રન્થ ગુમ્ફીત થયેલ છે.

શ્રી ચંદ્રાવિજય પયન્ના સૂત્ર :- આ પયન્ના માં મરણ સુધારવા માટે આરાધના કેવી રીતે કરવી તેના ઉપર ભાર મુક્તવામાં આવેલ છે.

શ્રી દેવેંદ્ર-સ્તવ પયન્ના સૂત્ર :- આમા ઈન્દ્ર કરેલી પરતમાની સ્તવના નું વર્ણન છે. સાથે સાથે ઈન્દ્રો સંબંધી હકીકિતો આ પ્રકરણની અંદર સહકલ્પના કરવામાં આવી છે.

શ્રી મરણ સમાધિ પયન્ના સૂત્ર :- આ પયન્ના માં છેવટ ની આરાધનાનું વિસ્તાર થી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. મરણ સંબંધી આદ પ્રકરણો નું સાર આપવામાં આવ્યો છે.

શ્રી મહાપચ્ચકાખાણ પયન્ના સૂત્ર :- આ પયન્ના માં સાધુ એ અંત સમયે કરવા લાયક પયન્ના નું ખાસ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. અને વિધ-વિધ આત્મહિતકર ઉપયોગી વસ્તુઓ આ પયન્ના માં આપવામાં આવી છે.

શ્રી ગણેશ મંત્ર : - આ પયન્નામાં જ્યોતિષ્ય વિષયના મોટા ગ્રન્થનો સાર કહેલ છે. આ રીતે દસે પયન્ના અંદાજે ૨૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણના છે. અને એના સિવાય પણ ખીજ બાવીસ જેટલા પયન્નાઓ હાલ ઉપલબ્ધ છે. અને દશ પયન્નામાં પણ નામની અંદર મત-માતાન્તરો પ્રવર્તે છે. દસ પયન્નામાં ચંદાવિજ્ય પયન્નાને ખદલે ગચ્છાચાર પયન્ના ને ગણવામાં આવે છે.

૭ છેદ સૂત્રો

૧) વ્યવહાર સૂત્ર ૨) નિસીથ સૂત્ર ૩) શ્રી મહાનિસીથ સૂત્ર
 ૪) પંચકલ્પ સૂત્ર ૫) શ્રી દશાશુત્રસંધ સૂત્ર ૬) શ્રી બૃહત્કલ્પ સૂત્ર
 આ છેદ સૂત્ર ગ્રન્થોમાં ઉત્સર્ગ, આપવાદ અને આલોચનાની અતિગંભીર હક્કિકતો કહી છે. અતિ ગંભીર કેવળ આત્માર્થી, ભવલીરુ, સંયમ માં પરિણાત થયેલા, જ્યણાવંત, સૂક્ષ્મ દિશાઓ દ્વારા ધર્મની દિશાઓ કરનારા પગલે પગલે છ કાયાના જીવોની રક્ષાની ચિંતાવાળા, ગીતાર્થ, પરંપરા પ્રાસ ઉત્તમ સાધુ, સમાચારીને પાલનારા, સર્વ જીવોના સાચા હિતની ચિંતાવાળા, એવા ઉત્તમ મુનિવરો, જેમણે ગુરુ મહારાજ ની નિશામાં યોગવહન વિગેરે કરીને વિશેષ યોગ્યતાને પ્રાસ કરેલી છે. એવા મુનિવરોને જ આ ગ્રન્થો વાંચવાનો અધિકાર છે.

ચાર મૂલસૂત્રો

૧) દશવૈકાલિક સૂત્ર : - આ આગમ ગ્રન્થ પંચમ કાળના સાધુ-સાધીઓ માટે અમૃત ના સરોવર સમાન છે. આની અંદર દશ અધ્યયનો આપવામા આવ્યા છે. તથા રતિવાક્યા અને વિવિત ચરીચા નામની બે ચૂલિકા આગમ ગ્રન્થ ને અંતે આપવામાં આવી છે. આ ચૂલિકા માટે કહેવાય છે કે સ્થૂલભક્ત મહારાજ ના ખલેન યક્ષાસાધીજી મહાવિદ્ધ ક્ષેત્રમાં શ્રી સીમંધર સ્વામી પાસે ગયા હતા. તેમની પાસે થી ચાર ચૂલિકા લાવ્યા હતા. તેમના માં ની બે ચૂલિકા આ આગમ માં મૂકવામા આવી છે.
 ૨) ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર : - પરમકૃપાળુ શ્રી મહાવીર ભગવાન અંતિમ સમયે જે ઉપદેશ આપેલ તે આ સૂત્રમાં છે. આના છત્રીસ અધ્યયનો માં વૈરાગ્યની વાતો અને મુનિવરો ના ઉચ્ચ આચારો વર્ણવેલા છે. લગભગ ૨૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ નું આ આગમ ગ્રન્થ છે.
 ૩) નિર્યુક્તિ સૂત્ર : - આ આગમ ગ્રન્થ માં ચરણ સત્તરી-કરણ સત્તરી વિગેરે નું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. અને પિંડ નિર્યુક્તી પણ કેટલાક ઓધ નિર્યુક્તી ની સાથે ગણે છે.

અને કેટલાક અલગ આગમ તરીકે ગણે છે. પિંડ નિર્યુક્તી માં આહાર મેળવવાની રીત ખતાવેલ છે. ૪૨ દોષ કેમ ટાળવા તથા આહાર કરવાના છ કારણ અને ન કરવાના છ કારણ વિગેરે વસ્તુઓ છે.

૪) આવશ્યક સૂત્ર : - આ સૂત્રનો ઉપકાર ચતુવિંધ સંધમાં નાના-મોટા સર્વે ને ઘણોજ છે. આના છ અધ્યયન છે. દરેક સાધુ સાધી, શાવક-શાવીકાને દરરોજ સવારે તથા સાંજે અવશ્ય કરવા લાયક કિયા (જે પ્રતિકમણ-આવશ્યક) કહેવાય છે.
 (૧) સામાયિક (૨) ચતુવીંશતિ સ્તવ (૩) વંદન (૪) પ્રતિકમણ (૫) કાર્યોત્સર્ગ (૬) પચ્યાંખાણ આ પ્રમાણે છે.

બે ચૂલિકા

૧) નંદી સૂત્ર : - આ આગમ ગ્રન્થ માં પરમાત્મા મહાવીરની સ્તુતિ, સંધનું અનેક ઉપમાઓ આપીને કરેલું વર્ણન, ૨૪ તીર્થોકર ના નામ, અન્યાર ગણધર ના નામ, સ્થવિરાવલી અને પાંચ જ્ઞાન નું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. લગભગ ૭૦૦ શ્લોક પ્રમાણનું આ ગ્રન્થ છે.
 ૨) અનુયોગદાર સૂત્ર : - ૪૫ આગમના કમ માં આ આગમ ગ્રન્થ છેલ્લું છે પણ અભ્યાસ કરનાર ને સૌથી પહેલા આની જરૂર પેડ છે. આ આગમ બધા આગમ ની ચાવી કહેવાય છે. અનુયોગ એટલે શાસ્ત્ર ની વ્યાખ્યા એના ચારદ્વાર છે. (૧) ઉત્કમ (૨) નિક્ષેપ (૩) અનુગમ (૪) નેય

નિશ્ચય અને વ્યવહાર બજે ના આલંખન વડે આરાધના ના માર્ગમાં ચાલવાની શિખામણ આપે છે. લગભગ ૨૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણનું આ સૂત્ર છે.